

שיעור כב

המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו

(סנהדרין יח ע"א – יט ע"ב)

- א. מלך לא דן, ואין מושיבין מלך בסנהדרין
- ב. מלכי בית דוד ומלכי ישראל – דנים או לא דנים
- ג. הנשיא אין חייב על שבועת העדות, שהמלך לא מעיד ולא מעידין אותו
- ד. "כהן גדול מעיד" – "אמר רב יוסף: מעיד למלך"
- ה. בין שלטון שנכנע ומקבל את דיני התורה לבין שלטון שיצא מהם תקלה סיכום

המשנה הפותחת את הפרק השני במסכת סנהדרין, עוסקת במעמדם של כהן גדול ושל מלך במסגרת מערכת משפט שדנה ע"פ התורה – הסנהדרין. סמכות הכהן הגדול והמלך לדון, האפשרות לדון אותם, וכן קיום מצוות עדות על ידם, והאפשרות להעיד עליהם.

נעייין בנאמר על מלך במשנתנו – בירושלמי ובבבלי, וכן במדרש ר' תנחומא, ובעיקר בפסיקת הרמב"ם בסוגיה זו.

א. מלך לא דן, ואין מושיבין מלך בסנהדרין

במשנה (יח ע"א) נאמר: "המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו". מדובר על ארבע פעולות שקשורות לדין, ובהקשר למשפטי התורה – סנהדרין. מקומו של מלך בבית דין, נזכר גם בתוספתא (ב, יד) ממבט נוסף: "אין המלך יושב בסנהדרין, ולא מלך וכהן גדול יושבין בעיבור".

יש להבחין בין שתי ההלכות ולדייק בכתוב: "מלך לא דן" – כשהוא יחיד, "ואין מושיבין מלך בסנהדרין" – כשהוא חבר בהרכב של סנהדרין.¹ מדובר על מלך שהוא

---

1 כך ע"פ התוס' (יח ע"ב ד"ה והא אין) בשם מהר"ן, וכן המאירי שם. ראה גם רש"י (ד"ה בפני המלך, וד"ה אתי).

תלמיד חכם, והוא ראוי לשבת כדיון, ואף על פי כן אינו דן יחיד, ואינו יושב כחבר בסנהדרין.

בירושלמי (ב, א) ניקמו ר' חנינא ור' מנא מדוע אין המלך יושב בסנהדרין וגם לא בעיבור שנה:

ר' חנינא ור' מנא. חד אמר אין המלך יושב בסנהדרין מפני חשד, ולא בעיבור מפני חשד. [וחד אמר] ולא מלך וכהן גדול יושבין בעיבור, שאין כבוד המלך לישוב בשבעה.

קרבן העדה שם הסביר: "מפני חשד. שיאמרו שהסנהדרין מטין הדין מאימת המלך". יש חשש שנוכחות המלך בסנהדרין, תגרום להטיית הדין מפני שחברי הסנהדרין יחששו לחלוק עליו. גם אם בפועל זה לא יקרה, יהיה חשד וחשש אצל בעלי הדינים או אף בציבור בכללו, שזה מה שקרה. הסבר נוסף, מלך [וגם כהן גדול] לא יושב בעיבור שנה כי אין זה מכבודו לשבת במסגרת של שבעה אנשים. לפי הסבר זה בוודאי שמלך אינו יושב בבית דין לענייני ממונות במסגרת של שלושה דיינים, וכפי שהמשיך הירושלמי שם בנוגע לכהן גדול: "תא חמי בשבעה אין כבודו לישוב, לא כל שכן בשלשה?".²

בגמרא (יח ע"ב) נומק הדין בלימוד מפסוק:

גופא, אין מושיבין מלך בסנהדרין... דכתיב "לא תענה על רב" (שמות כג, ב) - לא תענה על רב.

רש"י (ד"ה לא תענה) פירש:

לא תענה על רב - אינך רשאי לסתור את דברי מופלא שבדיינים, ואי אמר מלך חובה, תו לא מצי אינך למחזי ליה זכותא.

גם הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ד) פסק כך ופירש: "ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו". מאחר שלחברי הסנהדרין אסור לחלוק על המלך, ממילא הדין מוטא ולא משקף את עמדת הדיינים, ואשר על כן תיקנו חכמים שמלך לא יושב בסנהדרין.

---

2 אמנם יש ראשונים שמסבירים שאדרבה בדיני ממונות מלך יכול לשבת, כי מתחילים מן הגדול, ומתנהל שם משא ומתן ואין צורך להוציא בפיו זכאי או חייב (יט ע"א תוד"ה אבל, תוס' רא"ש, ועוד).

תוספות (מגילה יד ע"ב ד"ה מורד) נימקו: "דהא דאין מושיבין מלך בסנהדרין, היינו משום דלא הוי כבודו להיות יושב ושותק".³ לפי תוספות הבעיה היא בהליך הדיון. עד שהכול יאמרו את דעתם בעניין הנידון, המלך יאלץ לשתוק ואין זה כבודו. יוצא אם כן שיש שתי סיבות מרכזיות מדוע לא מושיבים מלך בסנהדרין: חשש מעיוות הדין כתוצאה מכך שחברי הסנהדרין לא רשאים לחלוק עליו, וכן פגיעה בכבודו אם יאלץ לשבת במסגרת בית הדין, ולשמוע קודם את דברי הדיינים האחרים ולומר את דברו רק בסוף. הלימוד מהפסוק "לא תענה על רב" נזכר גם בהקשר של סדר הדיון בסנהדרין קטנה שדנה בדיני נפשות (לו ע"א):

דיני נפשות מתחילין מן הצד. מנא הני מילי? אמר רבי אחא בר פפא: אמר קרא "לא תענה על רב" - לא תענה על רב.⁴

לכאורה היה ניתן לתקן כך גם בנוגע למלך, שאם הוא יושב בדיון, יתחילו מהצד. אך כאמור "אין כבוד מלך בכך" (הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, יח ע"ב), וכן "גבי מלך שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) כתיב 'שתהא אימתו עליך' (יט ע"ב), ואי הווי בסנהדרי על כרחן מיניה בעינן לאתחולי, הילכך ליכא תקנתא אלא דלא ליהוי התם כלל" (רמ"ה, יח ע"ב).

גם בדברי היד רמ"ה והמאירי ניכרים שני הסברים מדוע אין מושיבים מלך בסנהדרין ואין פותרים את הבעיה אם יתחילו מהצד: חשש מעיוות הדין ופגיעה בכבודו.⁵

ב. מלכי בית דוד ומלכי ישראל: דנים או אין דנים אותם

על ההלכה שמלך לא דן, נאמר בירושלמי (ב, ג):

3 גם התוספות בסוגייתנו (יט ע"א ד"ה אבל) כנראה מכוונים לכך, אך בדברי התוספות במגילה הדברים ברורים יותר. ראה בשיעור כה: מלך דן בדיני נפשות - מורד במלכות.

4 ראה גם בירושלמי (ד, ז).

5 רבנו יעקב, בעל הטורים (בראשית לח, כד), כתב: "ועוד מקשים על מה שאמר יהודה הוציא ותרף" (בראשית לח, כד), והלא יהודה מלך היה ומלך לא דן ולא דנין אותו (יח ע"א)? ועוד בדיני נפשות מתחילין מן הצד (לב ע"א)? ועוד האיך היה דן על כלתו? ומתרצים שיצחק ויעקב ויהודה דנה (שמות רבה ל', יט ע"א) והתחילו ביהודה מן הצד. ובמרדש יש ששם בעצמו דנה (תנחומא ישן, וישב ז). ואי אפשר להיות, כשתדקק בחשבון שנות דור ודור תמצא שמת כבר".

לא דן? והכתיב "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח, טו). ותמר הכן? אמור מעתה: היה דן הדין, זיכה הזכאי, וחייב החייב - היה החייב עני, נותן לו משלו. נמצא עושה דין לזה וצדקה לזה. רבי אומר: היה דן, וזיכה הזכאי וחייב החייב - מעלה עליו המקום כאילו עשה צדקה עם החייב, שהוציא גולה מידו.

דברי הירושלמי מקורם בתוספתא (א, ג-ה):

ר' יהושע בן קרחה אומר: מצוה לבצוע שנאמר "אמת ומשפט ושלוש שפטו בשעריכם" (זכריה ח, טז). והלא כל מקום שיש משפט אמת אין שלום, וכל מקום שיש שלום אין משפט אמת? ואיזהו משפט אמת שיש בו שלום? הוי אומר זה הביצוע. וכן הוא אומר בדוד "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח, טו). והלא כל מקום שיש משפט אין צדקה וכל מקום שיש צדקה אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו צדקה, הוי אומר זה הביצוע. דן את הדין זיכה את הזכאי חייב את החייב אם חייב את העני מוציא ונותן לו משלו. נמצא עושה צדקה עם זה ודן את זה. רבי אומר: דן את הדין זיכה את הזכאי חייב את החייב. נמצא עושה צדקה עם החייב, שמוציא גזילה מתחת ידו, ודין עם הזכאי שהוא מחזיר לו את שלו.

בתוספתא נדרש הפסוק שנאמר על דוד, ממנו מוכח שדוד המלך היה עושה פשרה בדין, ותנאים אחרים למדו מהפסוק על הנהגות צדקה וצדק של דוד בהיותו יושב בדין. מכאן שדוד המלך היה דן.⁶

6 הרמב"ם הזכיר מספר פעמים שדוד ישב במסגרת בית דין. בהקדמה למשנה תורה תיאר הרמב"ם את סדר מסירת התורה ממשה רבנו ואילך, ואת המוסרים והמקבלים ממשה רבנו עד עזרא, שחלקם היו נביאים, יחד עם בית דינם. גם דוד המלך היה נביא: "מאן נביאים הראשונים? אמר רב הונא: זה דוד ושמואל ושלמה" (סוטה מח ע"ב), אך הוא כמובן גם היה מלך, ואף הוא ובית דינו היו ממקבלי התורה ומוסריה: "ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשה והיה קטן בימי משה, והוא קיבל מדוד ובית דינו". דוד ובית דינו גזרו גם גזירות. בעקבות מעשה אמנון ותמר, גזר דוד המלך על ייחוד עם פנויה (כא ע"א-ע"ב) והרמב"ם (הל' איסורי ביאה כב, ג) הציג זאת כגזירה של דוד ובית דינו. דוד המלך גם גזר על הנתינים - הגבעונים שלא יבואו בקהל: "אמר רב חנא בר אדא: נתינים - דוד גזר עליהם" (יבמות עח ע"ב - עט ע"א), והרמב"ם (הל' איסורי ביאה יב, כג-כד) הציג זאת כגזירה של דוד ובית דינו. הרמב"ם בפירושו המשנה (אבות ד, ד) כתב שדוד המלך ישב בראש שבעים הזקנים. גם שלמה המלך היה יושב דין. שלמה המלך תיקן תקנות - עירובין ונטילת ידיים (שבת יד ע"ב; עירובין כא ע"ב), והרמב"ם (הל' עירובין א, ב, ד; הל' אבות הטומאה ח, ח) הציג אותן כתקנות של "שלמה ובית דינו". שלמה המלך גם תיקן שעוברי דרכים רשאים בימות החמה ללכת בשבילים שבשדות (בבא קמא פא

בנוגע להלכה ש"לא דנין אותו" בהמשך הירושלמי נאמר:

ולא דנין אותו - על שם "מלפניך משפטי יצא" (תהילים יז, ב). ר' יצחק בשם רבי: המלך וצבור נידונין לפניו בכל יום שנאמר "לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו" (מלכים א ח, נט).

וכן מובא במדרש (דברים רבה ה, ח):

ילמדונו רבותינו: למה אין דנין אותו? אמר ר' ירמיה: שכתוב "מלפניך משפטי יצא". הרי אין בריה דן את המלך, אלא הקב"ה.⁷

הקב"ה הוא זה שדן את המלך, ולא בשר ודם. ומאחר שאין דנים מלך, הוא גם לא יכול דון אחרים. בגמרא בבבלי (יט ע"א) נאמר שהלכה זו שמלך לא דן ולא דנים אותו, נקבעה בשל מעשה שהיה, אך מלכי בית דוד "דן ודנים אותו":

אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד דן ודנין אותם, דכתיב "בית דוד כה אמר ה', דינו לבוקר משפט" (ירמיהו כא, יב).
ואי לא דיינינן ליה אינהו היכי דייני? והכתיב "התקושו וקושו" (צפניה ב, א), ואמר ריש לקיש: קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים.

לפי רב יוסף, הדין במשנה נוגע רק למלכי ישראל. אך מלך מבית דוד דן ודנין אותו, וכנראה גם מעיד ומעידין אותו, כמו שנאמר ברישא של המשנה בנוגע לכהן גדול. רב יוסף התבסס על האמור בפסוק על בית דוד שדנו ועשו משפט, ואם מלך דן אחרים, ממילא גם ניתן לדון אותו. דברי רב יוסף תואמים לאמור בירושלמי לפחות במה שנוגע לדוד המלך שהיה דן ודנו אותו.

אלא מלכי ישראל, מאי טעמא לא? משום מעשה שהיה.

דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא.⁸

ע"ב), אך את התקנה הזו הציג הרמב"ם (הל' נזקי ממון ה, ד) כתקנה בלעדית של שלמה המלך ולא ציין ששלמה ובית דינו תיקנו. שלמה המלך דן את שתי הנשים הזונות שבאו לפניו (מלכים א ג, טז-כח), ורוח הקודש הופיעה בבית דינו (מכות כג ע"ב). שלמה אף ביקש לדרון שלא בעדים והתראה "בקש קהלת לרון דינין שבלב, שלא בעדים ושלא בהתראה, יצתה בת קול ואמרה לו: 'כתוב ישר דברי אמת' (קהלת יב, י) - 'על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד'" (דברים יז, ו) (ראש השנה כא ע"ב).

7 בחידושי הרד"ל שם כתב שדברי המדרש הללו הם על פי הירושלמי.

8 המהרש"א בחידושי אגדות (כאן) כתב בשם ספר יוסיפון שהעבד המדובר הוא הורדוס, וינאי המלך רצה להצילו. ראה גם: הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים, יט ע"ב אות ב.

אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו, ונדרוננו.⁹
שלחו ליה: עבדך קטל נפשא. שרריה להו.
שלחו ליה: תא אנת נמי להכא, "והועד בבעליו" (שמות כא, כט), אמרה
תורה: יבא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב.¹⁰
אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו
אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר "ועמדו שני
האנשים אשר להם הריב" (דברים יט, יז).
אמר לו ינאי: לא כשתאמר אתה, אלא כמו שיאמרו חבריך.
נפנה (שמעון בן שטח) לימינו, כבשו פניהם בקרקע. נפנה לשמאלו, כבשו
פניהם בקרקע.
אמר להם שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם, יבוא בעל מחשבות ליפרע
מכם.
מיד בא גבריאאל חבטן בקרקע ומתו.
באותה שעה אמרו: מלך, לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד לא מעידין אותו.¹¹

---

9 שלומציון אשתו של ינאי המלך הייתה אחותו של ר' שמעון בן שטח, ומכאן שר' שמעון בן שטח היה גיסו של ינאי המלך (ברכות מח ע"א). הרב ראובן מרגליות (מרגליות היס, כאן, אותיות כ-כב) דן באפשרות שמעשה זה אירע לפני שנעשו קרובי משפחה, שהרי הוא לא היה רשאי לדון את גיסו, או שר' שמעון בן שטח היה זה שזימן את ינאי אך הוא עצמו לא היה שותף בדיון וכגרת רש"י "תנו עיניכם לדרונו". ייתכן שהזימון לסנהדרין קשור למאבק שניהל ר' שמעון בן שטח עם הצדוקים שישבו בסנהדרין של ינאי המלך ושלומציון המלכה (מגילת תענית, כ"ח בטבת).

10 עבד לא יהודי נחשב לרכוש האדון, ואשר על כן, כמו שאדם נידון על שורו או חמורו שהזיק או הרג, כך גם במקרה זה (רש"י ד"ה ויעידו בך). על ההשוואה בין שור או חמור לבין עבד באשר לאחריות הבעלים והעמדתם גם כן לדין, ראה בדברי הרב ראובן מרגליות (מרגליות היס, כאן, אות כז).

11 במשנה בהמשך הפרק (כא ע"ב) נזכר שמלך יושב בדיון: "וכותב לו ספר תורה לשמו. יוצא למלחמה מוציאה עמו, נכנס מכניסה עמו. יושב בדיון היא עמו". המאירי (שם) הסביר שהכוונה היא שהוא דן בטכסיסי המלכות. מדובר אם כן במשפט המלך. הר"ן (שם) ציין לדברי המאירי אך כתב עוד שייתכן שמדובר בדניי ממונות "אי נמי במלכי בית דוד". לפי הסבר זה יוצא שהמשנה הראשונה בפרק עוסקת במלכי ישראל, ואילו המשנה שבהמשך הפרק עוסקת במלכי בית דוד. הסבר זה יכול להיות רק ע"פ דברי רב יוסף בבבלי, ולא לפי הירושלמי. אך קשה לקבל שהמשנה הראשונה בפרק עוסקת במלכי ישראל, ואילו המשנה שבהמשך הפרק עוסקת במלך מבית דוד, כשפרטים משמעותיים אלו לא נזכרו כלל במשניות. גם הר"ן עצמו (יח ע"ב) כתב שברור שמשנתנו "לאו במלכות בית דוד מיירי כדקתני סיפא 'מלך לא דן ולא דנין אותו' וכן בדיון שבבית שני לא היו להם מלכי בית דוד. ולקמן דאמרינן 'לא שנו אלא במלכי בית ישראל אבל במלכי בית דוד דן ודנין אותו', אלמא לא ללמד על מלכי בית דוד איצטריך, שאי אפשר להיות

נראה שמעשה זה אירע לאחר שינאי המלך כבר הרג את כל החכמים "והיה העולם משתומם, עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה" (קידושין סו ע"א).¹² החשש או אף הפחד של חברי הסנהדרין להורות לינאי המלך לעמוד, בולט מאוד.¹³ ר' יהונתן מלוניל (יח ע"א ד"ה המלך לא דן) הסביר מדוע מלך לא דן ולא דנים אותו:

אין דנים, משום דגנאי הוא לו שיבוא לפני בית דין פחות ממנו, וכתוב "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - שתהא אימתו עליך.

לפי הר"י מלוניל, ההתנהלות של ינאי המלך בסנהדרין נבעה מכך שהוא ראה במעמד זה ביוזון ופגיעה בכבודו. הוא הטיל את אימתו על חברי הסנהדרין וגרם להם לפחד ממנו ובשל כך הם התקשו להורות לו לעמוד על רגליו, ולקיים את דרשת הפסוק: "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב" (דברים יט, יז).

יש אם כן הבדל בולט בין הירושלמי לבין הבבלי. בירושלמי היה ערעור על האמור במשנה שמלך לא דן, ואילו בבבלי הערעור הוא על הכתוב במשנה שלא דנים את המלך. במראה הפנים (ירושלמי שם) כתב שיש מחלוקת בין התלמודים. לפי הירושלמי אין דנים כלל מלכים, ואילו לדברי רב יוסף שבבבלי, ברמה העקרונית מלך דן ודנים אותו, אך בשל תקלה שהייתה קבעו שמלך מישראל לא דנים, ומלך מבית דוד דן ודנים אותו. מדבריו גם ניתן להבין שעד ימי ינאי המלך, היו דנים גם את מלכי ישראל.¹⁴

לנו מלכי בית דוד עד בא משיחנו. אלא ללמוד דמן הדין מלך דן ודנין אפילו במלכי ישראל אלא משום מעשה שהיה".

12 "והיה העולם משתומם עד שבא... - ביטוי דומה מופיע בגמרא (יבמות סב ע"ב) בעקבות מותם של תלמידי ר' עקיבא: "והיה העולם שמם, עד שבא ר' עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם". רש"י: "שנשתכחה תורה". מותם של תלמידי חכמים רבים, משמעותו היא שהעולם שמם, ריק מתוכן, ללא חיים. על השממה הרוחנית ניתן ללמוד גם מהמסופר בגמרא (ברכות מח ע"א) שבעקבות הריגתם של חכמי ישראל ע"י ינאי המלך, לא היה בבית המלכות מי שיוודע לזמן, ור' שמעון בן שטח הוא זה שלימדם. במפגש בין ינאי המלך לבין ר' שמעון בן שטח, ניכר המתח שביניהם. בירושלמי (ברכות ז, ב) ובמדרש (בראשית רבה, צא, ג) מופיע הסיפור באופן שונה, וגם שם ניכר מתח גדול בין ינאי המלך לבין ר' שמעון בן שטח.

13 הרב שלמה גורן, "המאבק על הסנהדרין בימי הבית השני", תורת המועדים, עמ' 522, כתב שמעשה זה קרה עוד לפני שהצליח שמעון בן שטח להחליף את חברי הסנהדרין הצדוקים בשל ישראל. ראה גם בדברי הרב גורן, שם עמ' 512-513.

14 כך הסיק באופן ברור, הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, יט ע"א).

במדרש תנחומא (שופטים ז) מופיע סיפור דומה למסופר בבבלי על ינאי המלך:

מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי, ועמד לפני ר' שמעון בן שטח.

אמר לו: דין יש לי אצל המלך.

אמר רבי שמעון בן שטח להם, לאותם דיינים שדנין עמו: אם משגר אני בשביל המלך אתם מוכיחים אותו?

אמרו לו: הן. שגר בשבילו. בא, ונתנו את כסאו וישב בצד שמעון.

אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך, ותן את הדין.

אמר לו: וכי דנין את המלך? פנה לימינו, כבשו הדיינים את פניהם בקרקע; לשמאלו, כבשו את פניהם בקרקע. בא המלאך וחבטן עד שיצאה נשמתן. מיד נודעזע המלך.

מיד אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך, ותן את הדין; שלא לפני אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר: "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'". מיד עמד על רגליו, ונתן את הדין.

להלן נציין את ההבדלים בין הסיפור במדרש לבין הסיפור בגמרא ואת הפרטים השווים:

א. מי המלך - במדרש לא נזכר מי היה המלך אלא באופן כללי "מלך ממלכי בית חשמונאי", וכן במדרש נאמר שהמלך עצמו היה הנתבע. בעוד שבגמרא נזכר שמו של המלך - ינאי, ולא הוא נתבע, אלא העבד שלו.

ב. מה היה נושא הדיון עם המלך - לפי המדרש היה לאדם מסוים תביעה משפטית נגד המלך. לפי הגמרא, התביעה המשפטית הייתה על עבדו של המלך, ומכיוון שעבד הוא רכוש של המלך, גם המלך נקרא לבוא לדין.

ג. על מה ערער המלך - במדרש המלך ערער על עצם העניין שהוא נידון, ואילו בגמרא המלך לא ערער על עצם הדיון, אלא על כך שהוא התבקש לעמוד בו.

ד. היחס של המלך לדיינים - במדרש המלך שאל שאלה עקרונית "וכי דנין את המלך?", ואילו בגמרא לאחר שהמלך ערער על הבקשה שיעמוד, הוא אמר לר' שמעון בן שטח "לא כשתאמר אתה, אלא כמו שיאמרו חבריך". הוא יצר חיץ בין ר' שמעון בן שטח ובין חברי בית הדין. המלך לא אמר 'כמו שיאמרו הדיינים', אלא כמו ש"יאמרו חבריך" - נימה של זלזול במעמדם ובכוחם.

ה. בעלי מחשבות אתם - במדרש מופיעה תגובתו של המלאך מיד לאחר שהדיינים כבשו פניהם. ואילו בגמרא, ר' שמעון בן שטח הוכיח אותם, והסביר מדוע מגיע להם עונש, ואף הזמין את העונש "יבוא בעל מחשבות ליפרע מכם".

ו. תגובת המלך על עונשם של חברי הסנהדרין - במדרש הזדעזע המלך מכך שהחכמים מתו, אך בגמרא לא נאמר דבר על כך.

ז. האם כתוצאה מהמעשה נקבעה הלכה אחרת בנוגע להעמדת מלכים לדין - במדרש לא נאמר שבעקבות מעשה זה גזרו שמלך לא דן ולא דנים אותו. במדרש נאמר שלאחר שהחכמים נענשו ומתו, אמר לו ר' שמעון בן שטח לעמוד על רגליו ולתת את הדין, והמלך אכן נתן את הדין. אך בגמרא נאמר ש"באותה שעה אמרו" הלכה אחרת בנוגע למלך, וזו ההלכה שבמשנתנו "המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו". מדברי הגמרא יש ללמוד שעד תקופת ינאי היה נהוג לדון גם מלכים מישראל, שהרי ר' שמעון בן שטח הזמין אותו לדין.

בשני הסיפורים ר' שמעון בן שטח התייעץ ושיתף את הדיינים בצורך לדון את המלך או לזמן אותו לבית הדין במסגרת דין הקשור לעבדו. המלך קיבל את ההזמנה והופיע בבית הדין, ומכאן ואילך השיח היה בין המלך לבין ר' שמעון בן שטח, והדיינים שתקו ופחדו לומר את דעתם ולהשיב תשובות. המלך או עבדו של המלך היו צריכים להיענש, אבל לבסוף הדיינים הם אלו שנענשו ובמיתה קשה "חבטן... ומתו".

סיכום ביניים:

מהמשנה ומהירושלמי משמע באופן ברור שכל המלכים - מלך מבית דוד ומלך ישראל לא דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו. אך לפי רב יוסף בבבלי המשפט "המלך לא דן ולא דנין אותו" מתייחס רק למלכי ישראל. ממדרש תנחומא יש ללמוד שעד תקופת מלכי בית חשמונאי, ולפי הגמרא באופן ממוקד יותר עד תקופת ינאי המלך, היו דנים גם מלכי ישראל.¹⁵

15 על ההבדל המהותי והמשמעותי בין האמור בירושלמי לבין דברי רב יוסף בבבלי, ראה: הרב ישי וייצמן, "המלך לא דן ולא דנין אותו", לחזות בנעם, עמ' 261-264. בהע' 2 שם כתב שהסיפור במדרש תואם לירושלמי שאכן אין דנים את המלך. כאמור במדרש, ר' שמעון בן שטח הזמין את המלך לדין, ובסיכומי של דבר הוא אכן דן את המלך.

ג. הנשיא אין חייב על שבועת העדות, שהמלך לא מעיד ולא מעידין אותו

הלכה זו ש"המלך לא דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו" נזכרת גם במשנה (הוריות ב, ה) בה נאמר שבמקרה שבית דין שגגו והורו בטעות כמה שנוגע לשבועת העדות או לשבועת ביטוי או שהורו בטעות בענייני טומאת מקדש וקדשיו, הם אינם חייבים פר העלם דבר של ציבור אם הורו וטעו בדבר שיש בו קרבן עולה ויורד. ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא חלקו בנוגע לנשיא שחטא באחת מעבירות הללו, חוץ משבועת העדות:

אין חייבין (בית הדין) על שמיעת קול ועל ביטוי שפתים, על טומאות מקדש וקודשיו. והנשיא כיוצא בהם - דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר: הנשיא חייב בכלן, חוץ משמיעת הקול, שהמלך לא דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו.

הנשיא המדובר הוא המלך, מאחר שהנימוק לדין שהנשיא פטור משמיעת הקול היא הסיפא של משנה בסנהדרין ש"המלך... לא מעיד ולא מעידין אותו". במשנה בהמשך (הוריות ב, ז) ר' שמעון חלק על ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי. לפי ר' שמעון, נשיא חייב קרבן גם על שמיעת קול.

התואר "נשיא" נזכר במשניות במסכת הוריות (ב, ה-ז; ג, א-ג). לאחר הפעם האחרונה שנזכר נשיא נאמר (הוריות ג, ג):

איזהו נשיא? זה מלך, שנאמר: "מכל מצות ה' אלוקיו" (ויקרא ד, כב), שאין על גביו אלא ה' אלוקיו.

הפסוק במלואו ממנו נלמד על הנשיא הוא: "אשר נשיא יחטא ועשה אחת מכל מצות ה' אלוקיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם". מדובר על קרבן חטאת של נשיא שחטא חטא אישי בשגגה והקרבתו הוא: "והביא את קרבנו שעיר עזים זכר תמים". בתוספתא (הוריות ב, ב) נאמר: "איזהו נשיא? נשיא ישראל, ולא נשיא שבטים". בגמרא (הוריות יא ע"א; ירושלמי הוריות ג, ב) הובא מדרש הלכה שמעגן את הלימוד מפסוק (ספרא ויקרא - דבורא דחובה פרשה ה סוף פרק ו אות א):

נשיא - יכול נשיא שבטים כנחשון? תלמוד לומר "ועשה אחת מכל מצות ה' אלוקיו" (ויקרא ד, כב) ולהלן הוא אומר "למען ילמד ליראה את ה' אלוקיו"

(דברים יז, יט). מה אמור להלן נשיא שאין על גביו אלא ה' אלוקיו, אף נשיא
האמור כאן שאין על גביו אלא ה' אלוקיו.¹⁶

נשיא הוא שם כולל לכל מי שנישא ומורם מעם. הוא כולל גם מלך,¹⁷ וגם נשיא שבט
או אף נשיא של חצי שבט (כמו חצי שבט מנשה). מאתיים חמישים מקטירי הקטורת
במחלוקת קרח נקראו נשיאים (במדבר טז, ב). כאמור, כאן מודגש במשנה שהכוונה
היא אך ורק למלך שאין על גביו אלא ה' אלוקיו.

"שמיעת קול" היא שבועת העדות. הכוונה היא לעדים שידעו עדות ממון שפלונני
חייב כסף לחברו, והתובע השביעם שיבואו ויעידו לו בבית הדין, והורו בית דין
בטעות שהם אינם צריכים להעיד. ר' עקיבא הסכים עם ר' יוסי הגלילי שאם השביעו
מלך להעיד והוא לא העיד, הוא פטור מקרבן, מן הטעם המופיע במשנתנו בסנהדרין
- "המלך לא מעיד".

פטור מלך משבועת העדות נזכר גם במשנה (שבועות ד, א): "שבועת העדות...
אינה נוהגת אלא בראויין להעיד בפני בית דין". ובגמ' (שבועות לא ע"א; יומא עד
ע"א) נאמר על כך: "לאפוקי מאי? אמר רב פפא: לאפוקי מלך". רש"י (שם ד"ה
למעוטי, וד"ה כל) ציין למשנתנו ונימק את הדין: "דתנן סנהדרין (יח ע"א) לא מעיד
ולא מעידין אותו... דמדאורייתא לא חזי דכתיב 'שום תשים עליך מלך' שתהא אימתו
עליך, והבא להעיד צריך לעמוד לפני הדיין כדאמרן לעיל (שבועות ל ע"א) ודרך
בזיון הוא לו".¹⁸ גם בסתמא של הגמרא (כריתות כו ע"א) ההנחה היא: "מה לנשיא

16 אמנם האבן עזרא (ויקרא ד, כב) כתב שנשיא בפסוק מוכנו נשיא שבט או נשיא בית אב. ראה:
קרבן אורה הוריות יא ע"ב ד"ה יכול; מלאכת שלמה, משנה הוריות ג, ג.

17 המלך נקרא בשם נשיא כמה פעמים בפסוקים: "ונשיא בעמך לא תאר" (שמות כב, כז); "כי נשיא
אשתנו" (מלכים א יא, לד); "ועבדי דוד נשיא בתוכם" (יחזקאל לד, כד), ועוד.

18 הריטב"א (שבועות לא ע"א), הר"ן (שבועות יד ע"ב בדפי הרי"ף), ועוד. הרי"י מגאש (שבועות לא
ע"א) כתב: "מדכתיב 'שום תשים עליך מלך' שתהא אימתו עליך, ולא אורח ארעא לזולתי
במלכא לאסהודי כבי דינא". לדעתו הבעיה היא בעצם בואו של המלך להעיד בפני בית דין.
נראה שגם רש"י התכוון לזה. שהרי אם הבעיה הייתה בעמידת המלך בשעת העדות היה אפשר
לוותר על כך. העמידה היא פרט הלכתי הקשורה לבואו של המלך להעיד בבית הדין. אין הכוונה
ברש"י ובר"י מגאש שמלך אינו מעיד בשל איסור מהתורה. אלא שבעקבות העובדה שמלך רואה
בעדות בפני בית דין מעמד של ביזיון, ומאחר שיש חובה מהתורה לירא מן המלך, אזי תיקנו
שמלך לא מעיד. גם לפי רב פפא (שבועות שם) מלך נכלל בין אלו שאינם ראויים להעיד. לא
נאמר שאסור לו להעיד מהתורה. גם בגמ' (יח ע"א) הועלתה האפשרות להימנע מלדון כהן גדול
בבית דין משום: "לא ליזול למיתי קמי בי דינא" (רש"י שם ד"ה דנין), וכן (שם יח ע"ב) בנוגע
לעדות של כהן גדול בבית דין: "זילותא הוא לגבי כהן גדול ליתי לאסהודי לבעל דין" (רש"י ד"ה
לכך), וכן: "והדר קושיין לדוכתא דאיכא זילותא לכהן גדול" (רש"י ד"ה בן מלך). אמנם הרב

שכן אין בשמיעת קול". גם הרמב"ם (פירוש המשנה שבועות שם) כתב: "להוציא מלך", וכך גם פסק להלכה (הל' שבועות י, א) שמלך לא ראוי להעיד. למרות זאת, לעניין שבועת העדות, פסק הרמב"ם (הל' שגגות י, ז): "המלך וכהן משיח מביאין קרבנן על שבועת העדות..."¹⁹, כחכמים ולא כר' עקיבא. הכסף משנה (שם) הסביר: "סובר רבינו שאין הלכה כר' עקיבא משום דמשמע דיחידאה הוא". הראב"ד (שם) חלק על הרמב"ם ופסק כר' עקיבא, כנראה משום שאין הוא יחיד בדבריו, שהרי בעניין זה גם ר' יוסי הגלילי סבר כמותו.²⁰ הכסף משנה כתב עוד שלכאורה ר' עקיבא נימק את דבריו בדין ממשנה שהיא מוסכמת על הכול "שהמלך לא מעיד ולא מעידים אותו". ותשובתו היא:

יש לומר דהא לא מכרעא, דהא אמרינן בפרק כהן גדול לא שנא אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד כתיב בהו "דינו לבקר משפט".²¹

לפי הכסף משנה, אם היו דנים מלך מישראל, גם ר' עקיבא היה מודה שחייב שבועה על שמיעת קול. ניתן להסיק מדברי הכסף משנה שגם לפי הרמב"ם יש מצב שמלך ישראל מעיד.²²

חיים הירשנזון, חירושי הר"ה, חלק ג סי' ה, כתב שסוגיית הגמ' בשבועות לא ע"א היא כשיטת הירושלמי (ב, א) שאין דנים את המלך מדין תורה ולא מתקנת חכמים. ראה עוד: בירור הלכה, סנהדרין עמ' מב.

19 ראה בדברי הרב שלמה איגר, גליון מהרש"א, שבועות לא ע"א; הרב משה בן חביב, כפות תמרים, יומא עד ע"א. נושאי כליו של הרמב"ם ומפרשים נוספים יישבו את הסתירה ברמב"ם, ומדבריהם ניתן להבין שיש מצבים בהם מלך מעיד. ראה: רמב"ם הל' שגגות י, ז, בספר המפתח מהדורת הר"ש פרנקל; שב שמעתא, ז, א; בירור הלכה, סנהדרין עמ' מב.

20 הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, אור שמח שם, חיזק את פסיקת הראב"ד מהסתמא של הגמרא (כריתות כו ע"א) שציינו לעיל.

21 ראה שם במפרשי המשנה (הוריות ב, ה) בדברי הרמב"ם, הרע"ב ותוס' יום טוב.

22 בנוגע למנהיגים אחרים - נשיאי הסנהדרין וראשי הגלות. נשיאי הסנהדרין היו דנים, ומשום כך אפשר לדון אותם, והם כמו כן מעידים ומעידים נגדם. לאחר שהוסבר בגמרא שהנשיא האמור הוא המלך, מובא בגמ' (הוריות יא ע"ב): "בעא מיניה רבי מרבי חייא: כגון אני מהו בשעיר? אמר ליה: הרי צרתך בבבל". רבי יהודה היה נשיא הסנהדרין. אין מדובר על נשיא במובן של מלך שלטוני. הנשיאים היו כפופים לראשי הגלות, ור' עקיבא לא פטר את נשיאי הסנהדרין מהבאת קרבן על שמיעת קול. הרב יצחק מינקובסקי (קרן אורה, הוריות יא ע"א) כתב: "נראה דנשיא שבט לא אימעט אלא היכא דאיכא מלך על גביהם. אבל אם אין מלך אפילו נשיא שבט מביא שעיר. דבשבטו אין ע"ג אלא ה' כו', ולא בעינן דווקא מלך, כדמוכח מהא דבעי רבי כגון אני, ורבי ולא היה אלא נשיא, וכן אמרה תורה אשר נשיא יחטא. וגם לא בעינן שיהיה מושל על כל ישראל, אלא כל שהוא מושל בשבטו ואין עליו מושל אחר מיקרי נשיא לענין זה". בנוגע לראשי הגולה. מתשובת ר' חייא ניתן להבין שאין דנים אותם, ואין הם מביאים קרבן שבועה, כי הם כמעמד

ד. "כהן גדול מעיד" - "אמר רב יוסף: מעיד למלך"

במשנה (יח ע"א) נאמר: "כהן גדול... מעיד ומעידין אותו". הגמרא (שם ע"ב) שאלה הרי זה לא מכבודו של כהן גדול לבוא ולהעיד, וכפי שנפסק בהלכות השבת אבידה ש"זקן ואינה לפי כבודו" פטור מלהשיב, כי כבוד הבריות דוחה את מצוות לא תעשה "לא תוכל להתעלם" (דברים כב, ג), וכך צריך להיות גם בנוגע לכהן גדול. מדוע לא נפסק שמאחר והוא מתבזה כשהוא מעיד מבית הדין, כבודו ידחה את הלאו "אם לוא יגיד, ונשא עונו" (ויקרא ה, א)? על כך השיב רב יוסף: "מעיד למלך". כהן גדול לא מעיד לאדם סתם, מפני שאכן אין זה לפי כבודו. מה שנאמר במשנה שכהן גדול מעיד, מדובר במקרה שהכהן הגדול יודע עדות בדינו של מלך. עדות כזו בבית דין לא נחשבת כביזיון. ההנחה בתשובה היא שמלך נידון בבית דין, ולכהן הגדול יש עדות בעניינו. על דברי רב יוסף שאלה הגמרא הרי נאמר במשנה ש"המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו?" שאלת הגמרא היא כפולה: איך ייתכן שמלך נידון בבית דין, ואיך ייתכן שיש מי שמעיד נגדו?²³

אלא אמר רבי זירא: מעיד לבן מלך.

בן מלך הדיוט הוא!

אלא: מעיד בפני המלך.

והא אין מושיבין מלך בסנהדרין!

משום יקרא דכהן גדול אתא ויתיב, מקבלי ניהלי לסהדותיה, קאי הוא ואזיל,

ומעייננא ליה אנן בדיניה.

תשובתה הסופית של הגמרא היא שמדובר במקרה שהכהן הגדול יודע עדות על בן

מלך. אך ראשי הגלות היו דנים. כך גם הגדיר הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, יג) את מעמדו: "ראשי גלויות שבבבל במקום מלך הם עומדים, ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום, ולדון עליהם בין רצו בין לא רצו, שנאמר 'לא יסור שבט מיהודה' - אלו ראשי גלויות שבבל". ראשי הגלויות הם במעמד של מלך ובכל זאת הם היו דנים. תוספות הרא"ש (סנהדרין יט ע"א ד"ה ומלכי ישראל) כתב שדינם כמלכים מבית דוד, שדנים ודנים אותם, כיוון שראשי הגולה, הם מזרע דוד. ראה עוד בשיעור ו: אלו ראשי גלויות שבבבל... אלו בני בניו של הלל.

23 רש"י (ד"ה והא) כתב שקושיית הגמרא היא מ"לא דנין אותו", וכן משמע בתוס' (ד"ה והא תנן). התוס' יום טוב (משנה ב, א) כתב שהקושייה היא מדברי המשנה "ולא מעידין אותו". הרש"ש (יח ע"ב) העיר שהדבר לא ייתכן מפני שרב יוסף דיבר על מצב שהכהן הגדול מעיד לטובתו, וכפי שכתב רש"י (ד"ה אמר רב יוסף): "שהיה מלך בעל דין וכהן גדול יודע לו עדות" ואילו "לא מעידין אותו" הכוונה לחובתו. יש להעיר שהחובה להעיד "יודע לו עדות" היא כללית בין אם היא לטובתו ובין אם היא לחובתו. כך כתב המאירי (בית הבחירה, יח ע"א): "אם היה יודע בעדות לבן מלך או עליו הולך לבית הדין הגדול ומעיד לו או עליו".

המלך, ואשר על כן מפני כבודו של הכהן הגדול, המלך מופיע בבית הדין אך אינו דן.²⁴ הוא יושב שם כל זמן שבית דין מקבל את עדות הכהן גדול, ואחרי שהכהן הגדול מסיים את עדותו, המלך עוזב את המקום ורק לאחר שהוא עוזב מעיינים חברי הסנהדרין בדין.

האוקימתא של ר' זירא נראית נדירה מאוד. לכאורה יכלה הגמרא להסביר שדברי רב יוסף "מעיד למלך" הכוונה למלך מבית דוד, מאחר שרב יוסף הוא זה שהסביר שההלכה לפיה "המלך לא דן... ולא מעיד" נאמרה על מלך ישראל אך לא על מלך מבית דוד. תוס' (ד"ה הא תנן) שאלו שאלה זו והשיבו: "וי"ל דכולה מתניתין מסתמא איירי במלכי ישראל דומיא דמלך לא דן ולא דנין אותו". כוונת תוס' לומר שכשם ש"המלך לא דן ולא דנין אותו" נאמר על מלך ישראל, כך גם "לא מעיד ולא מעידין אותו" נאמר רק על מלך ישראל. מדברי התוספות ניתן ללמוד שאכן כן, אם מלך מבית דוד נידון בבית דין, כהן גדול מעיד לו עדות²⁵ ועל פי דברי רב יוסף כהן גדול היה יכול להעיד למלך ישראל עד תקופת ינאי המלך.

נראה שהגמרא חיפשה תשובה אחרת לפיה יהיה ניתן להסביר את המשנה באופן כזה שהדברים יתאימו לכל סוגי המלכים, ואשר על כן הובאה תשובתו של ר' זירא. ייתכן עוד שר' זירא סבר כאמור בירושלמי, שכל מלך, בין מבית דוד ובין מישראל, לא דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידים אותו, ולכן הוצרך לפרש כדבריו של רב יוסף שכהן גדול מעיד למלך, אך פירש שהכוונה היא שמעיד בפני המלך. ר' זירא הוא אמורא שנולד בבבל ועלה לארץ ישראל (ירושלמי שביעית ד, ז; כתובות קיב ע"א), וכשעלה לארץ הוא צם כדי לשכוח את דרכי הלימוד של בבל כדי שהדברים לא יטרידו אותו מלקבל את תורת ארץ ישראל (בבא מציעא פה ע"א). ייתכן שבדבריו אלו הוא משקף את ההבנה שבולטת בירושלמי ועל כן הסביר את הדין במשנה בנוגע לעדות כהן גדול באופן כל כך נדיר.²⁶ אמנם יש לציין שבתלמוד ירושלמי לא מופיע כלל דיון בהקשר לדברי המשנה שכהן גדול מעיד. הדברים מתקבלים כפשוטם,

24 ראה בדברי הערוך לנר, יח ע"ב ד"ה והא אין מושיבין מלך.

25 כך הסיק התוספות רא"ש (יח ע"ב).

26 הגמ' (כתובות מג ע"ב) הבחינה בין ר' זירא לרב זירא, ורש"י שם כתב שמדובר על אותו אמורא לפני עלותו לארץ קראו לו רב זירא, ולאחר שעלה לארץ קראו לו ר' זירא. אמנם תוספות (מנחות מ ע"ב ד"ה ר' זירא) חלקו על רש"י ולפיו היה אמורא אחר בבבל ששמו היה רב זירא. בגמ' (הוריות יד ע"ב) מסופר שלאחר מותו של רב יוסף, רב זירא היה אחד המועמדים לתפקיד ראש הישיבה בפומבדיתא (אם כי יש לציין שבגרסה הרגילה של הגמרא נכתב שם ר' זירא). במקום אחר בגמ' (בבא בתרא קנד ע"ב) נאמר שר' זירא קרא לרב יוסף: "רבנו יוסף", ונראה שגם כאן הכוונה לרב זירא.

ומשמע שכהן גדול מעיד בבית דין לכל אדם - מלך והדיוט. לא נאמר שעדותו של כהן גדול בבית דין היא ביזיון בשבילו.

מכל מקום, ניתן להבין את האמור במשנה גם לפי המסקנה שנלמדת מדברי רב יוסף וגם לפי האוקימתא של ר' זירא. כך סיכם רבי מנחם המאירי (יח ע"ב) את נלמד מהגמרא:

אם היה יודע בעדות לבן מלך או עליו, הולך לבית הדין הגדול ומעיד לו או עליו, ושיהא המלך שם לכבוד כהן גדול ולכשיעיד הולך המלך ומעיינין הסנהדרין בעדותו.

וכן הוא מעיד למלך עצמו אם היה ממלכי בית דוד שדנין אותם, כמו שיתבאר אף בדנין אותו.

סיכום ביניים: יש מצב שכהן גדול מעיד למלך - כשהוא מעיד למלך מבית דוד, או כשהוא מעיד למלך ישראל, כמו בתקופה שלפני ינאי המלך.

ה. בין שלטון שנכנע ומקבל את דיני התורה לבין שלטון שיצא מהם תקלה

הרמב"ם כתב את ההלכות בעניין מלך במספר מקומות. הרמב"ם פסק כדברי רב יוסף בכבלי ולא כירושלמי.

(א) "המלך לא דן ולא דנין אותו"

[1] רמב"ם (פירוש המשנה ב, א) :

המלך לא דן ולא דנים אותו - זה במלכי ישראל בלבד, לפי שהיו עבריינים במלכותם, לא היו משבחין השפלות, ולא נכנעים לדברי תורה. אבל מלכי בית דוד דנין ודנין אותם, שהם יודעים התורה, ולא היה רע בעיניהם השפלות וההכנעה לדברי תורה, לפי שמלכותם על פי התורה לא יגרע ממנו ענותנותם. אמר "בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט", ודוד עליו השלום היה מכלל סנהדרי גדולה.

[2] רמב"ם (הל' סנהדרין ב, ה):

מלכי בית דוד אף על פי שאין מושיבין אותם בסנהדרין, יושבים ודנים את העם, ודנים אותם אם יש עליהם דין. אבל מלכי ישראל אין דנים ואין דנים אותם, לפי שאין נכנעים לדברי תורה, שמא תבוא מהן תקלה.²⁷

27 החינוך (מצווה קכב) כתב: "ומלכי ישראל לא מעידין על אחרים ולא אחרים עליהם, משום מעשה

(ב) "מלך... לא מעיד ולא מעידין אותו"

[3] רמב"ם (הל' עדות א, ג):

כהן גדול אינו חייב להעיד, אלא עדות שהיא למלך ישראל בלבד הולך לבית דין הגדול ומעיד בה, אבל בשאר העדויות פטור.

[4] רמב"ם (הל' עדות יא, ט):

מלכי ישראל לא מעידין ולא מעידין עליהן, מפני שהן אלמים בעלי זרוע ואינן נכנעין תחת עול הדיינים. אבל כהן גדול מעידין עליו ומעיד הוא למלך בבית דין הגדול כמו שביארנו.

[5] רמב"ם (הל' כלי המקדש ה, ט):

היה יודע עדות אינו חייב להעיד ואפילו בבית דין הגדול שזה אינו כבוד לו שילך ויעיד. ואם היתה עדות למלך ישראל הרי זה הולך בבית דין הגדול ומעיד לו.

(ג) "המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין עליו"

[6] רמב"ם (הל' מלכים ג, ז):

כבר ביארנו שמלכי בית דוד דנין אותן ומעידין עליהן. אבל מלכי ישראל, גזרו חכמים שלא ידון ולא דנין אותו, ולא מעיד ולא מעידין עליו, מפני שלבן גס בהן,²⁸ ויבא מן הדבר תקלה והפסד על הדת.

על דברי הרמב"ם (הל' כלי המקדש שם) שכהן גדול מעיד למלך, שאל הכסף משנה:

ויש לתמוה על רבינו שכתב שאם היתה עדות למלך ישראל הולך בבית דין ומעיד לו. דהא ההיא אוקימתא דאוקימנא דמעיד למלך אידחיא לה, ולא הוה ליה לכתוב אלא שאם היה כהן גדול יודע עדות מביאים המלך ויושב בבית

שהיה, כמו שבא בסנהדרין פרק כהן גדול ו"ט ע"א. אבל מלכי בית דוד מעידין ומעידין עליהם, ודנין אותם". ראה שם במנחת חינוך אות ג.

28 זאת לעומת ההדרכה של הרמב"ם (הל' מלכים ב, ו) למלך: "ולא ינהג גסות לב בישראל יתר מדאי, שנאמר 'לבלתי רום לבבו מאחיו'" (דברים יז, כ). ראה בדברי הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה, הל' עדות יא, ט (עמ' רמו) שביאר מדוע בכל אחת מההלכות שציינו לעיל, נימק הרמב"ם באופן שונה את הדין.

דין ושם יעיד הכהן גדול וילך לו ויעיינו הדיינים בדין? ואין לומר ד"במלכי בית דוד דן ודנין אותם", הוה ליה לרבינו לומר ואם היה יודע עדות למלך ממלכי בית דוד. ומדנקט למלך ישראל משמע דבכל מלך ישראל מיירי אפי' אינו מבית דוד?²⁹

משאלתו של הכסף משנה עולה כי הניח שדברי רב יוסף בנוגע לעדות כהן גדול למלך נדחו, ושלדעתו אין לפרש שלפי רמב"ם כהן גדול מעיד למלך מבית דוד, כי אחרת הרמב"ם היה כותב זאת. הכסף משנה השיב:

[א] ואפשר לומר דמאחר שבזמן הזה בעונותינו שאין לנו לא מלך ולא שר ולא נפקא לן מידי בין מלכי ישראל למלכי בית דוד, להכי סתם וכתב ואם היה יודע עדות למלך ישראל, דמלך בית דוד גם הוא לא נפיק מכלל מלך ישראל. [ב] ועוד יש לומר שקיצר ולא חשש לפרש, מפני שסמך על מה שכתב בפ"ג מהלכות סנהדרין. [ג] ועוד יש לומר שמאחר שמן הדין אפי' מלכי ישראל דן ודנין אותם אלא דמשום מעשה שהיה בעובדא דשמעון בן שטח גזרו ואמרו מלכי ישראל לא דן ולא דנין אותם, כתב רבינו כאן מה שהוא לפי הדין.

הכסף משנה בתשובותיו לא הסביר מדוע הרמב"ם לא פסק להלכה את תשובתו של ר' זירא שהכהן הגדול מעיד בפני המלך.

כאמור לפי דברינו לעיל, ועל בסיס דברי המאירי, הרמב"ם פסק כרב יוסף בנוגע למלך ש"לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו", ולכן הרמב"ם גם פסק כרב יוסף שכהן גדול מעיד למלך מבית דוד, ואף מעיד למלך ישראל עד תקופת ינאי, ולא פסק כלל כר' זירא שמבטא את הכיוון של אמוראי ארץ ישראל שלא מעידים כלל נגד המלך. גם בפירושו המשנה (ב, א) הסביר הרמב"ם שהכהן הגדול "מעיד, לא כל עדות שתזדמן לו אלא עדות המיוחדת למלך בלבד לרום מעלתו".

בנוגע לתשובה הראשונה של הכסף משנה, אכן הרמב"ם כתב את דיני המלך בעיקר בהלכות מלכים וברוב הפעמים כתוב מלך סתם, ללא הבחנה בין מלך מבית דוד למלך משאר שבטי ישראל. במקומות בהם הרמב"ם כתב "מלך מבית דוד" הוא

²⁹ ראה בתשובת הכסף משנה שם; הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל, הל' כלי המקדש, ה, ט מה שדן בעניין זה במסגרת התכתבות עם מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ועוד נו"כ שם.

כמובן מתכוון למלך שמוצאו המשפחתי הוא מבית דוד. כאן היה גם כן נכון יותר לכתוב "מלך מבית דוד".³⁰

בנוגע לתשובתו השלישית של הכסף משנה, אכן יש מצבים שגם מלך משאר שבטי ישראל יהיה דן וידונו אותו יעיד ויעידו עליו, ויש מצבים שגם מלך מבית דוד לא יהיה דן ולא דנים אותו, לא מעיד ולא מעידים עליו. יש להוסיף עוד על שאלת הכסף משנה, לפי הרמב"ם היאך הגיע מלך ישראל לבית הדין הגדול, הרי הרמב"ם פסק "שמלך מישראל לא דן ולא דנים אותו, ולא מעיד ולא מעיד עליו" (הל' מלכים ג, ז)?

על ההבחנה הגורפת בין מלכי בית דוד לבין מלכי ישראל יש לשאול: וכי כל מלכי ישראל ראו בהתייצבות בבית דין פיחות בכבודם? וכי כל מלכי בית דוד היו שלמים? הכסף משנה (הל' מלכים ג, ז) שאל מדוע לא תלו את הדין בהבחנה בין מלך צדיק, הנשמע לדין, לבין מלך רשע, מה עוד שעד ינאי כן דנו מלכים מישראל? תשובתו היא שבשל הפסוק שהובא בגמרא על מלכות בית דוד, אי אפשר היה לגזור שמלך מבית דוד לא דנים אותו. אבל על מלכים מישראל אין פסוק מיוחד, ולכן עליהם אפשר לגזור. מכאן, לכאורה, שאם יעמוד מלך רשע מבית דוד, אי אפשר יהיה שלא לדון אותו, או למנוע ממנו לדון. הלחם משנה (שם) חלק על כך, וכתב שאילו הייתה תקלה מסוג זה של ינאי אצל מלכי בית דוד היו גם כן גוזרים אותה גזירה. אלא שכך אירע מבחינה היסטורית, שמלכי בית דוד היו צדיקים יותר ממלכי ישראל. ניתן להסיק מן האמור, ובעיקר לפי הרמב"ם, שהלכה זו ש"המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו" נאמרה בהתייחסות לשלטון שמנהיגיו לא נשמעים לפסיקת התורה ומזלזלים בהם, ויש לבדוק כל שלטון לגופו. בדרך כלל היו מלכים מישראל רשעים ובדרך כלל מבית דוד היו צדיקים, אך המסר העיקרי בהלכה זו היא שיש לבדוק כל מקרה לגופו. אם יש חשש שהמלך לא יישמע אז עדיף לפטור אותו מעדות - שלא יעיד ושלא יעידו נגדו, וכן שלא ידון ושלא ידונו אותו במשפטי התורה. אך אם ברור שהמלך יישמע, אזי אדרבה הדרך ההגונה והנכונה היא שדנים מלך בדיני התורה.

30 הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, יח ע"ב) כתב בעקבות דברי הכסף משנה ש"הרי ידוע דהרמב"ם לא מביא דינים רק שיתנהגו לעתיד כשיבוא משיח צדקנו ולעתיד ניבא הנביא שלא יהיו עוד ב' ממלכות כי אם מלכים מבית דוד וכיון שדן ודנין אותם שפיר כתב הרמב"ם דמעיד למלך. ומה שכתב הרמב"ם מעיד למלך ישראל כוונתו על כרחך המלך שימלוך על ישראל שהרי לעתיד לבא לא יהיה רק מלך מבית דוד". על דברי הערוך לנר קשה, שאם כן גם במקורות האחרים (הל' סנהדרין ב, ה; הל' מלכים ג, ה) היה הרמב"ם צריך לכתוב רק את הדין כפי שהוא כמו אצל מלכי בית דוד, ולא להבחין בין מלכי ישראל לבין מלכי בית דוד.

ההלכה נקבעה באופן גורף למלכי ישראל ולמלכי בית דוד, כי בדרך כלל מלכי ישראל היו רשעים ומלכי בית דוד היו צדיקים וזו הסיבה לקביעת ההכרל ביניהם. אך היא גם סימן לכל מלך אחר. יש לבדוק באופן ענייני וממוקד בנוגע לכל מלך או לכל מלכות לגופה. אם נראה שהם יקבלו את הדין אזי "דן ודנים אותו מעיד ומעידין אותו" ואם נראה שהם לא יצייתו לדין ותיגרם תקלה, אזי "לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו".

אשר על כן כתב הרמב"ם שמלך נידון בבית הדין הגדול, משמע מכאן שבית הדין שיער שהוא יישמע לפסק ועל כן אם הכהן הגדול יודע עדות על המלך, אף שבדרך כלל כהן גדול פטור מלהעיד כי אין זה כבודו ללכת ולהעיד בבית הדין, מאחר שמדובר במלך ישראל שיקבל על עצמו את מה שיפסקו, אזי על כהן הגדול לבוא לבית הדין ולהעיד את עדותו.

לפי דברינו אלה, ניתן להסביר מקורות נוספים בדברי הרמב"ם בהם כתב שדנים מלך כנראה על בסיס ההנחה של בית הדין, שהוא מלך כשר ויישמע לפסק הדין.³¹ א. מלך שהרג בשגגה: הגמרא (מכות יג ע"א) דנה בשאלה אם רוצח בשגגה שיצא מעיר המקלט עם מות הכהן הגדול, חוזר לשררתו או לא. רש"י (שם ד"ה חוזר) כתב שמדובר בנשיא או ראש בית אב. ניתן לפרש ש"נשיא" הוא מלך וכמו שנזכר לעיל (משנה הוריות ג, ג). הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז, ב, סי' תשעב) כתב שהדיון בשאלת מלך שרצח בשגגה יכולה להיות רק בנוגע למלך מבית דוד שדן ודנין אותו, ולא על מלך מישראל. אך הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצווה תי, כד) כתב שהשאלה היא גם על מלך מישראל, קודם מעשה ינאי.

כל רוצח בין בשוגג בין במזיד היה בורח לעיר המקלט "ובית הדין שולחין ומביאין אותו משם. מי שנתחייב מיתה בבית דין - הרגוהו, ושלא נתחייב מיתה - פטרוהו, מי שנתחייב גלות - מחזירין אותו למקומו" (מכות ט ע"ב). מכאן שגם מלך שרצח היה נידון בפני בית דין, כשידוע שהוא יישמע לדין.

ב. מלך שעבר על איסור: מלך שהרבה לו סוסים, כסף וזהב או נשים יותר מהמותר, לוקה (כא ע"ב; רמב"ם הל' מלכים ג, ב-ד, והל' סנהדרין יט, ד, אותיות קסו-קסח). ייתכן שהוא אף יורד משררתו.³² גם על עבירות קלות יותר, שאין מלקים

31 מפרשי הרמב"ם (הל' שגגות י, ז) דנו במצבים נוספים בהם מלך כן מעיד. עיין בספר המפתח, ברמב"ם מהדורת הר"ש פרנקל.

32 רמב"ם הל' כלי המקדש ד, כ-כב והל' סנהדרין יז, ח-ט, על פי הירושלמי סנהדרין פ"ב ה"א והוריות פ"ג ה"א. וע"ע בשו"ת אבני נזר או"ח שצא סעיפים ד, ו; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק יב, סד ד"ה והנה גבי, וד"ה ואם כן.

עליהם, אפשר להדיחו משררתו.³³ בכל המקרים הללו היו דנים אותו קודם בבית דין, ולאחר הדיון היו קובעים האם הוא נענש או לא. אלו איסורים שמוטלים אך ורק על מלך. אך הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, יט ע"א) כתב על כלל דינו של מלך שעבר על איסורים אחרים:

ואעפ"כ כל שבאיסורין דנין אותו אף במלכי ישראל, שהרי ינאי המלך עצמו אחר מעשה זה פסלוהו לכהונה כמו שהתבאר בשלישי של קדושין. ויש מפרשים שאותו מעשה האמור שם, קדם לזה האמור כאן. שאע"פ שהקפיד על אותו ענין מפני שעשאוהו חלל, לא היו סבורים עליו שיקפיד בדין עבד כנעני שלו.

כוונת המאירי למסופר בגמ' (קידושין סו ע"א), שפסלו את ינאי מהכהונה וניסו לקבוע שמעמדו הוא כחלל. ר' שמעון בן שטח ידע שינאי המלך כעס על חכמי ישראל, ובכל זאת הזמין אותו להיות בדין של עבדו הכנעני, ואף על פי כן קרתה התקלה הגדולה. אמנם המאירי גם כתב שייתכן שהמסופר שם על ינאי המלך אירע לפני המסופר כאן.³⁴

ההבחנה בין שליטים שיקבלו את פסיקת בית הדין לבין כאלו שלא, משליכה גם על מציאות ימינו. עם קום מדינת ישראל, עסקו מספר רבנים בשאלה האם ע"פ ההלכה יש לחייב נבחר ציבור כמו נשיא המדינה, לעמוד לדין במסגרת בית דין רבני או שדין המשנה "ולא דנים אותו" יחול גם עליהם? הרב מרדכי פוגלמן (שו"ת בית מרדכי, סי' פג) כתב:

תקומת מדינת ישראל היא התגשמות חזון האומה וכיסופיה לדרור ועצמאות בארצה היא, ודינו של נשיא מדינת ישראל הוא כדינם של מלכי בית דוד, מאחר שמלכות בית דוד הוא הסמל של גדולת עם ישראל ועצמאותו המדינית בארץ ישראל.³⁵

33 רמב"ם הל' תלמוד תורה ז, א וכסף משנה שם. וע"ע שו"ת אבני נזר יו"ד שיב, טו.

34 הכסף משנה (הל' מלכים ג, ז) מסתפק בנוגע למלך האם מעיד בענייני איסורים. הלחם משנה (הל' עדות א, ג) כתב שמלך חייב להעיד בענייני איסורים. ראה עוד: בירור הלכה סנהדרין, עמ' מב.

35 דברי הרב פוגלמן פורסמו לראשונה בקובץ התורה והמדינה, ולאחר מכן פורסמו שוב: בצומת התורה והמדינה, א, עמ' 106-110.

הרב פוגלמן כתב עוד שאמנם הרמב"ם פסק על פי הכבלי, שמלכי בית דוד דנים אותם, אבל לפי פשט המשנה (ב, א) וכך גם הבין הירושלמי (ב, א) אין הבדל בין מלכי ישראל למלכי בית דוד, ואין דנים גם אותם. לדעת הרב פוגלמן, בדבר הנהוג ותלוי אך ורק בארץ ישראל, הלכה כתלמוד ירושלמי, תלמודה של ארץ ישראל, ואשר על כן נשיא מדינת ישראל לא דן ולא דנים אותו.

הרב שאול ישראלי (בצומת התורה והמדינה, א, עמ' 110) העיר על דבריו שמלכות בית דוד איננה דבר סמלי, אלא מלכות ממשית. לדבריו, הדין שמלך לא דן ולא דנים אותו נקבע בשל מעשה שהיה עם ינאי, "וזהו דבר שיכול לקרות רק אצל מלך שהוא מושל, ואין עליו מרות אחרת. מה שאין כן הנשיא, שהוא מוגבל בזכויותיו". מלבד זאת גם בירושלמי לא ברור, שהכול סוברים שמלך מבית דוד לא דנים אותו, "ומי יכול להכריע נגד הרמב"ם שפסק מפורשות כבבלי".³⁶

הרב בצמ"ח עוזיאל (חוקה לישראל, מאת ד"ר זרח ורהפטיג, עמ' 475) כתב בעניין זה:

חלילה לנו לשוב אל תקופת הורדוס, שעליה אמרו "מלך לא דן ולא דנים אותו", אלא אנו צריכים לנהוג במדינתנו כדין מלכי בית דוד, שדן ודנים אותו, וכל שכן לכל ציר [בקום המדינה נקרא כל חבר כנסת - ציר] שדן ודנים אותו מעיד ומעיד נגדו בבית משפט.

כאמור לעיל, ע"פ דברי הלחם משנה ההלכה במשנה נקבעה בהתאם להערכה והנחה שרוב מלכי ישראל לא נשמעו לדיני התורה ולמה שייפסק בעניינם ועל כן היה חשש לתקלה, לעומת מלכי בית דוד שכן נשמעו. אלא שניתן גם ללמוד שההלכה ש"המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו" נאמרה לא רק בהקשר למוצא המשפחתי של מלך, אלא כהתייחסות רחבה יותר לשלטון שמנהיגיו לא נשמעים לפסיקת התורה ומזלזלים בהם. כיום, לא נראה שמנהיגי ציבור יזלזלו באופן בוטה ומתריס נגד מערכת המשפט, ושמעשיהם יגרמו לתקלה, במה שנוגע לפסיקה של בית דין רבני, וגם של בית המשפט שדן ע"פ חוקי המדינה.³⁷

36 מעין זה השיג גם הרב חיים דוד הלוי, דבר המשפט, הל' סנהדרין, עמ' 75-77.

37 הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' סנהדרין ב, ה) ציין לדברי התמהים מדוע כתב הרמב"ם את דינם של מלכי ישראל, הלא מהרה יבוא משיח בן צדקנו והוא בן דוד? והשיב שלפי הרמב"ם ייתכן שלפני בוא משיח בן דוד יעמוד מלך מישראל וכך יהא דינו, "וב"ה אנו זכינו לראות הקמת מלכות ישראל וה' יזכנו לראות גם את בן דוד מהרה". הרב רבינוביץ' לא התכוון לומר שיש להחיל על המנהיגות כיום את ההלכות שנאמרו בעניין זה על מלכי ישראל. כוונתו רק לומר שזכינו במימוש ובקיום מלכות בארץ ישראל עוד לפני בואו של מלך מבית דוד.

סיכום

הלכות אלו שמעניקות חסינות משפטית למלך אינן בשל כבודו המיוחד של המלך, ומלך אינו מעל החוק וההלכה. להיפך, היה חשש שהעמדתו לדין תגרום לפגיעה רחבה יותר במערכת המשפט ע"פ התורה. אדרבה המצב הנכון הוא שמלך שהוא תלמיד חכם יכול להיות גם חבר במסגרת בית דין, והוא יהיה רשאי לדון אחרים, ואף הוא יכול להיתבע לדין, בכל נושא שהוא.

ההבחנה הגורפת בין מלך מבית דוד לבין מלך מישראל, מקורה בסיפור היסטורי שהיה עם ינאי המלך, ובשל הערכה של חכמי ישראל שמעשה ינאי המלך משקף התנהגות ויחס שלילי של כל מלכי ישראל ולפחות של רובם להלכה ולדיינים הדנים ע"פ ההלכה. אמנם, מלכי בית דוד לא התנהלו כך, ואדרבה נהגו בצדק וביושר ולכן הם בעניין זה כמו כל אדם אחר, וכמו גם כהן גדול ש"דן ודנים אותם, מעיד ומעידין אותן".

ההדרכה לנהוג כלפי כל מלך, לפי הערכה והשערה האם הוא יישמע או לא. אשר על כן מצאנו בדברי הרמב"ם הלכות בהן הוא פסק את האמור בסוגייתנו באופן ברור ומוחלט, עם זאת כתב שיש מצבים בהם בכל זאת מלך נידון ומעידים עליו, ובהנחה שהוא יישמע ויקבל את הדין שיוטל עליו.